BAIBA MAURĪŅA,
VENTA ŠIDLOVSKA

FARMĀCIJAS MAĢISTRS JĀNIS HERTELIS UN VIŅA DEVUMS LATVIJAS FARMĀCIJAS ATTĪSTĪBAI

19. gs. sākumā farmācija savā attīstībā bija sasniegusi tādu līmeni, kad tai vairs nepietika ar amatnieciskām un tirdznieciskām zināšanām, bet bija vajadzīga arī zinātniska ievirze [1]. Farmaceitiem radās nepieciešamība pēc pieredzes apmaiņas, praktisku un zinātnisku jautājumu risināšanas. Tas noveda pie profesionālo apvienību rašanās. Pirmā šāda veida biedrība Krievijā – Rīgas Ķīmiķu un farmaceitu biedrība (*Rigaer Pharmazeutisch – Chemische Societät*) – tika nodibināta 1803. gada 2. februārī Rīgā [1, 2]. Tās dibinātājs Dāvids Hieronīms Grindelis (1776–1836), kurš studējot Vācijā bija liecinieks zinātnes uzplaukumam un saistīto zinātnisko žurnālu un biedrību veidošanas Rietumeiropā, uzskatīja, ka arī Rīga nedrīkst atpalikt no Eiropas [2]. Sākotnēji Rīgas biedrība apvienoja augsti izglītotus Rīgas aptiekārus, un ar savu aktīvo darbību deva lielu ieguldījumu zinātnes popularizēšanā [2].

Nedaudz vēlāk farmaceitu biedrības radās arī citur Krievijā; tās bija gandrīz katrā lielākā pilsētā [2]. Latvijā otra vecākā biedrība bija Kurzemes Farmaceitu biedrība (*Kurländische Pharmazeutische Gesellschaft*), kas tika nodibināta 1885. gadā Jelgavā un apvienoja Kurzemes guberņas aptiekārus [1]. Galvenais biedrības dibināšanas iniciators bija farmācijas maģistrs Jānis Hertelis (1858–1912) – pirmais latvietis, kas bija ieguvis maģistra grādu [1, 3].

Jānis Hertelis dzimis 1858. gadā Lielzemes muižas vagara ģimenē [3, 4]. Pirmo izglītību ieguvis Jelgavas reālskolā, pēc kuras beigšanas uzsāka aptiekāra mācekļa gaitas Vladimirā. 1877. gadā J. Hertelis nokārtoja aptiekāra palīga eksāmenu Kazanā. Turpmākos pāris gadus viņš strādāja Pēterburgā, Vestberga un Faltina aptiekā [4]. No Pēterburgas Herteļa gaitas veda uz Tērbatas universitāti. Studiju laikā viņš saņēma zelta medaļu par konkursa darbu. 1881. gadā, aizstāvot disertāciju "*Über die Darstellung und Constitution des Colchicins*", Hertelis ieguva farmācijas maģistra grādu, būdams pirmais latviešu students, kam šāds sasniegums bijis pa spēkam [3]. Pēc studiju beigšanas J. Hertelis palika Tērbatā un strādāja par asistentu Tērbatas universitātes Farmācijas institūtā pie profesora Georga Drāgendorfa (*Johann Georg Noël Dragendorff*; 1836–1898) [3, 4]. No 1882. līdz 1884. gadam viņš bija aptiekas pārvaldnieks Pēterburgā (4). 1884. gadā Hertelis atgriezās Kurzemē un nodibināja aptieku Aucē [4]. 1888. gadā viņš no iepriekšējā

īpašnieka mantiniekiem nopirka Jelgavas vecāko aptieku – Galma aptieku – kas bija dibināta 1578. gadā un sākotnēji atradusies Jelgavas pilī, apkalpojusi Kurzemes hercogu un viņa galmu [5]. 1890. gadā Jānis Hertelis atvēra aptieku Bēnē [3, 4]. No 1887. gada J. Hertelis bija Kurzemes Farmaceitu biedrības vicedirektors, no 1890. gada – tās vadītājs [3]. No 1885. gada viņš bija arī Kurzemes guberņas pārvaldes Ārstniecības nodaļas farmācijas inspektors [3, 4].

Neskatoties uz daudziem pienākumiem, Jānis Hertelis turpināja arī pētniecisko darbību. 1886. gadā viņš devās uz Berlīni, lai strādātu Berlīnes Higiēnas institūtā profesora Roberta Koha (*Robert Koch*; 1843–1910) vadībā [1, 4]. Berlīnē viņš pētīja arī ķīmisku savienojumu sintezēšanas metodes slavenajā organiskās ķīmijas laboratorijā profesora Augusta Vilhelma fon Hofmaņa (*August Wilhelm von Hoffmann*; 1818–1892) vadībā [4]. Berlīnes universitātē Jānis Hertelis ieguva arī filozofijas doktora grādu [3, 4]. 1891. gadā Hertelis strādāja Pastēra institūtā Parīzē; viņš pētīja arī Kopenhāgenas, Stokholmas un Vīnes pilsētas labiekārtojumu [3, 4]. Hertelis piedalījās arī VIII Starptautiskajā higiēnistu kongresā Budapeštā, kur tika ievēlēts par farmācijas sekcijas goda prezidentu [4]. Pēc kongresa J. Hertelis un daži citi delegāti devās uz Serbiju un Konstantinopoli, kur piedalījās pieņemšanā pie sultāna. Pēc tam viņš bija arī Grieķijā un Aizkaukāzā [4].

Ārzmēs iegūto pieredzi un zināšanas Jānis Hertelis veltīja arī Kurzemei – viņš pievērsās jaunu praktiskās farmācijas metožu ieviešanai Kurzemes aptiekās, ieviesa jaunas analītiskās metodes, uzsāka jaunu preparātu ražošanu [3, 6].

1910. gadā Hertelis cieta dzelzceļa negadījumā un, lai uzlabotu veselību, devās uz Berlīni. Tur viņu operēja. Kaut arī operācija bija sekmīga, tomēr 1912. gada 10. maijā Jānis Hertelis Berlīnē mira. Viņu apglabāja Jelgavā, diemžēl kapa vieta nav saglabājusies [3].

Visas trīs Hertelīm piederošās aptiekas bija cieši saistītas ar Kurzemes farmaceitu biedrību. Aptiekas ietilpa J. Hertela Akciju sabiedrībā. Savā testamentā viņš tās novēlēja Kurzemes Farmaceitu biedrībai, tādējādi sekmējot biedrības mērķu īstenošanu [2], resp., farmācijas popularizēšanu Kurzēmē [1, 2]. Testaments ietvēra arī pieredzes apmaiņu un jaunākās ārzemju farmaceitiskās informācijas apspriešanu biedrībā, aptiekāru mācekļu izglītošanu, piešķirot naudas pabalstus un stipendijas izglītības turpināšanai, kā arī veco un darbnespējīgo farmaceitu un viņu ģimenes locekļu atbalstīšanu [2, 7]. Šo neapšaubāmi cēlo mērķu izpildīšanu kavēja naudas trūkums, jo biedrības ienākumi sastāvēja no biedru naudām, brīvprātīgiem ziedojumiem un peļņas no biedrības īpašumiem [5]. Tādējādi Jānis Hertelis daļēji atrisināja arī Kurzemes farmaceitu biedrības materiālās grūtības [2].

Bez tam biedrība savos statūtos kā vienu no uzdevumiem nosauca cīņu ar zāļu viltojumiem un Medicīniskās Padomes nepārbaudītiem tā saucamajiem patentlīdzekļiem, kas varēja kaitēt pacientu veselībai vai dzīvībai [7]. Nepieciešamības gadījumā bija jāinformē vietējā Ārstu valde [7]. Piemēram, biedrības 1889. gada janvāra sēdē Jānis Hertelis norādīja, ka Kuldīgas ebreju tirgotavās atrodami pilieni, santonīna tabletes, kā arī citi izstrādājumi, kas piederīgi tikai aptiekai; tika nolemts ziņot attiecīgām iestādēm [8].

Biedrības ikmēneša pārskata ziņojumos bija atsevišķa nodaļa – praktiskās piezīmes, kurā bieži vien bija ziņas, kā viltojumu atšķirt no īstās vielas. Šajā nodaļā tika aplūkoti jaunumi un arī ikdienā nepieciešamā informācija par gandrīz katru farmācijas nozari [8]. Tajā varēja rast atbildes uz dažādiem jautājumiem – kādas reakcijas izmantojamas, lai pārbaudītu, vai spirts nesatur kaitīgus piemaisījumus; kā pārbaudīt, vai safrānam nav piejaukti kļīņģerīšu ziedi; kā pierādīt antipirīnu, saharīnu, fenacetīnu [8]. Biedrības locekļi tika brīdināti, ka glicerīns var saturēt arsēnu, informēti par to, kā pagatavot jaunu ziežu pamatu, kas satur zosu taukus un kakao sviestu, par tinktūru un augu ekstraktu pagatavošanu, par jaunām indikācijām pazīstamām zāļu vielām [8]. Daļu informācijas aizguva no pašmāju un ārzemju farmaceitiskajiem žurnāliem.

Kurzemes Farmaceitu biedrības īsteno biedru pienākums bija sapulcēs ziņot par farmāciju skarošiem atklājumiem, kā arī par jauniem zinātniskiem rakstiem, kas varēja tikt izmantoti farmācijā [7]. Par biedrības īstenajiem locekļiem varēja kļūt Kurzemes aptieku īpašnieki, kā arī ķīmiski farmaceitisko laboratoriju īpašnieki vai to vadītāji [7]. Par biedrības īsteno biedru varēja kļūt tikai tāds aptiekārs, kas bija pārvaidījis savu aptieku vismaz vienu gadu [7]. Šajā laikā viņš nedrīkstēja būt saņēmis nekādu sodu ne morālajā, ne profesionālajā jomā [7]. Ja farmaceits vairs nepārvaldīja aptieku, viņš pārstāja būt arī par biedrības īsteno locekli [7]. Bez Jāņa Herteļa biedrībā darbojās Jelgavas, Talsu, Vecauce, Bauskas, Aizputes un citu Kurzemes aptieku aptiekāri [8].

Kurzemes Farmaceitu biedrību pirms Jāņa Herteļa bija vadījis Viesītes un Jēkabpils aptieku īpašnieks Karls Osterhofs (*Carl Osterhoff*; 1847–1914) [8]. Viņš bija dzimis Bolderājā jūrnika ģimenē, studējis farmāciju Tērbatā no 1870. līdz 1872. gadam [5]. Pēc studiju beigšanas Karls Osterhofs iznomāja un vēlāk arī nopirka aptieku Jēkabpilī [5]. 1878. gadā aptieka līdz ar lielu daļu pilsētas nodega, tomēr K. Osterhofs aptieku atjaunoja. No 1883. līdz 1886. gadam un 1890. gadā viņš bija Jēkabpils pilsētas mērs un no 1894. gada arī goda miertiesnesis [5]. 1887. gadā Karls Osterhofs atvēra aptieku Viesītē, kuru no 1892. gada pārvaldīja viņa brālis, arī farmaceits, Oskars Osterhofs (*Oscar Osterhoff*; 1859–1915) [5]. K. Osterhofs līdzās J. Hertelīm bija aktīvs Kurzemes Farmaceitu biedrības biedrs [8]. 1889. gadā Kurzemes Farmaceitu biedrībā aktīvi darbojās:

- aptiekas īpašnieks Jelgavā Alfrēds Helmsings (*Alfred Helmsing*; 1844–1908) [5, 8];
- Hermanis Šablovskis (*Hermann Schablowsky*; 1835–1895), kam piederēja aptieka Jelgavā blakus Sv. Annas baznīcai [5, 8];
- Voldemārs Šteins (*Woldemar Stein*; 1843–1906) – sākotnēji Bauskas Tīrgus aptiekas, vēlāk Rīgas Homeopātiskās aptiekas īpašnieks [5, 8];
- Talsu aptiekas īpašnieks Oto Gērke (*Otto Görcke*; 1838–?) [5, 8];
- Auces aptiekas pārvaldnieks, vēlāk arī šņabja fabrikas vadītājs un tvaika dzinavu īpašnieks Ādolf Gērke (*Adolf Görcke*; 1849–?) [5, 8];
- Blīdenes un Remtes aptieku īpašnieks Vilhelms Kapelers (*Wilhelm Kapeller*; 1858–?) [5, 8].

Īpaši jāmin Palangā dzimušais farmācijas magistrs Vilhelms Grīnings (*Wilhelm Grüning*; 1856–1939), kas bija Palangas aptiekas īpašnieks [1, 5]. Viņš kļuva slavens ar dzelzs tinktūru "*Liquor ferri albuminati Grüning*", kuras ražošanai 1899. gadā Rīgā tika nodibināta farmaceitiska laboratorija [9]. Ar nosaukumu "Feralbīns" šis preparāts ieguva plašu popularitāti visā Krievijā; mazasinības ārstēšanai ārsti vairumā gadījumu parakstīja tieši feralbīnu [9]. Vilhelmam Grīningam tiek piedēvēta zāļu kombinācija, kuru vēl tagad izmanto Lietuvā degvīnu ražošanā [9].

Līdz ar Jāni Herteli un Vilhelmu Grīningu izcils Kurzemes farmaceitu biedrības loceklis bija arī Pauls Špērs (*Paul Otto Spehr*; 1865–1923) [1]. Viņš dzimis Liepājā, pirmo izglītību ieguvis Liepājas Nikolaja ģimnāzijā, kur par zīmēšanas skolotāju strādājis Špēra tēvs [5, 10]. Pauls Špērs bija beidzis Tērbatas universitāti, kādu laiku bijis profesora Georga Drāgendofa asistents Tērbatas universitātes Farmācijas institūtā [5, 10]. Pēc studiju beigšanas viņš vairākus gadus pavadījis Krievijā – Pēterburgā, Jekaterinburgā, Maskavā. 1899. gadā ieguvis koncesiju aptiekas atvēršanai Liepājā [5, 10]. Špērs pārvaldīja šo aptieku līdz 1913. gadam, kad pārcēlās uz Jelgavu, kur līdz pat mūža beigām bija "*J. Hertela akciju sabiedrības*" direktors un rūpējās par Kurzemes farmaceitu biedrības labklājību [5, 10]. Pie viņa lielākajiem sasniegumiem pieskaitāms žurnāls "*Baltische pharmazeutische Monatshefte*", kuru Špērs sāka izdot 1908. gadā Liepājā [1]. Žurnāls iznāca līdz 1914. gadam, tajā tika publicēta daudzpusīga zinātniska informācija farmācijas jomā, kā arī asas kritiskas piezīmes, kas patika lasītājiem [10]. Špērs pētīja farmācijas vēsturi, īpaši Krievijas aptieku vēsturi, publicēdams rakstus savā žurnālā [10].

Par Kurzemes Farmaceitu biedrības korespondētājloekli varēja kļūt jebkurš ārzemju farmaceits, taču arī viņam noteikti bija jābūt aptiekas īpašniekam vai pārvaldniekam [7]. Goda biedrus Kurzemes Farmaceitu biedrībā uzņēma ar īsteno locekļu piekrišanu; tie varēja arī nebūt farmaceiti [7]. Izcils Kurzemes Farmaceitu biedrības korespondētājloceklis bija Teodors Buhards (*Theodor Friedrich Buchardt*; 1839–1906) [8], kurš no 1869. līdz 1897. gadam bija trešās vecākās Rīgas aptiekas – Kaļķu ielas aptiekas – īpašnieks [11], kuru no 1892. gada sauca par Buharda aptieku [11]. Pirms Kaļķu ielas aptiekas Teodoram Buhardam piederēja Dobeles aptieka. Teodors Buhards bija dzimis Kurzemē, Nurmuižā, melderā ģimenē. Pirmo izglītību ieguvis Pfeifera pamatskolā Jelgavā [5, 11]. Farmaceitisko izglītošanos viņš uzsāka kā mācekli Lauvas aptiekā Rīgā. No 1865. līdz 1866. gadam viņš studēja Tērbatas universitātē, kuru pabeidza ar izcilību [11]. No 1871. gada Buhards bija arī Rīgas Farmaceitu biedrības biedrs un ilgu laiku tās sekretārs, kā arī ieņēma amatus vairākās citās sabiedriskās organizācijās [11]. Savā 75 gadu jubilejā T. Buhards ieguva korporācijas "*Curonia*" krāsas un kļuva par tās filistru. Viņš ļoti aktīvi piedalījās Kurzemes Farmaceitu biedrības darbā, biedrībai gatavojoties piedalīties Krievijas Farmaceitu kongresā 1889. gadā, nolasot tās sēdē referātu par farmaceitisko izglītību [8]. Farmaceutiskās izglītības tēmu bija paredzēts apspriest arī kongresā Pēterburgā. Buhards piedāvāja paplašināt dabaszinātņu programmu jau ģimnāzijā, palielināt prasības aptiekāra mācekļa eksāmenā, ieteica turpināt izglītošanos universitātē uzreiz pēc mācekļa eksāmena, lai iemācītais

neaizmirstos. Universitātē, viņaprāt, būtu jālasa farmācijas kurss četrus semestru garumā, kam sekotu trīs gadus ilgs apmācības laiks. Buhards uzskatīja, ka aptieku drīkst ierīkot tikai farmaceits, kas ir sasniedzis vismaz 25 gadus, un savā apmācības laikā ir uzrādījis teicamas sekmes. Arī pīrkt aptieku drīkstētu tikai farmaceits. Burhards uzsvēra arī stipendiju un prēmiju piešķiršanas nepieciešamību mācekļiem un aptiekāra palīgiem [8].

Biedrības darbā regulāri piedalījās tikai tie aptiekāri, kam farmācija bija sirdslieta. Jānis Hertelis bieži vien aizrādīja, ka biedri reti ierodas uz sēdēm, viņu vidū laikam valdot uzskats, ka no biedrības tie negūstot nekādu labumu [8]. 1889. gadā Kurzemes Farmaceitu biedrībā bija 26 īstenie locekļi, 1 korespondējošais loceklis, 4 goda biedri un viens pie īstenaļiem biedrības locekļiem pieskaitāms aptiekas pārvaldnieks [8]. Lai arī šie skaitļi nebija tik iespaidīgi kā Rīgas Farmaceitu biedrībā, tomēr Kurzemes Farmaceitu biedrība piedalījās farmācijas attīstības veicināšanā un farmaceitisko problēmu risināšanā reģionālā līmenī. Reizi gadā tika sasaukta ģenerālsapulce. 1889. gadā Kurzemes Farmaceitu biedrības ģenerālsapulces ietvaros tika sarīkota neliela izstāde [8], kurā parādīja pašu laboratorijās gatavotos preparātus, sevi attaisnojušas ierīces un mašīnas, ejošas preces un arī eksponātus, saistītus ar farmācijas vēsturi [8].

Kurzemes Farmaceitu biedrība sekoja Rīgas Farmaceitu biedrības pēdās. Pirmās Baltijas Aptiekāru dienas 1906. gadā rīkoja Rīgas Farmaceitu biedrība. Otrās Baltijas Aptiekāru dienas pēc trīs gadiem Jelgavā rīkoja Kurzemes Farmaceitu biedrība [2]. Abu biedrību labās un koleģiālas attiecības uzplauka laikā, kad Rīgas Farmaceitu biedrības vadītājs bija Aleksandrs Līcs (*Alexander Johann Robert Lietz*; 1867–1924) [12]. Viņš bija dzimis Rīgā arhitekta ģimenē, studējis farmāciju Tērbatas universitātē no 1890. līdz 1893. gadam, ieguvis farmācijas maģistra grādu [5]. Pēc studiju beigšanas Līcs divus gadus strādāja par ķīmiķi Rīgā [5]. No 1896. līdz 1900. gadam viņš pārvaldīja Jānim Hertelim piederošo aptieku Aucē [5]. Tur nodibinātās labās attiecības ar Jāni Herteli turpinājās jau biedrību līmenī, kad Līcs kļuva par Rīgas Farmaceitu biedrības vadītāju. 20. gs. sākumā Jelgavas kolēģi regulāri piedalījās Rīgas biedrības sēdēs, kā arī apmainījās ar sēžu protokoliem [12]. Kurzemes Farmaceitu biedrības goda biedri bija Rīgas Farmaceitu biedrības vadītājs Emīls Treidens (*Emil Nikolai Treyden*; 1865–1934), kas, starp citu, bija strādājis par mācekli Buharda aptiekā Rīgā, un Rīgas Farmaceitu biedrības biedrs un Gulbja aptiekas īpašnieks Vilhelms Kizerickis (*Wilhelm Kieseritzky*; 1875–1905) [12]. Kurzemes farmaceitu biedrība pastāvēja 50 gadu; 1935. gadā tā tika pievienota Rīgas farmaceitu biedrībai [1]. Lai arī samērā neliela, Kurzemes Farmaceitu biedrībai bija nozīme Latvijas farmācijas attīstībā.

Literatūra

1. *Vīksna A.* Vecās aptiekas. – Rīga: Zinātne, 1993. – 160 lpp.
2. *Lichinger F.* Aus Russlands pharmazeutischer Vergangenheit. – Rīga, 1927. – 433 S.
3. *Vīksna A.* Pa ārstu takām. – Rīga: Avots, 1990. – 175 lpp.
4. *Ткешелашвили И.* Материалы для истории фармации в России: Вып. 1. – Москва, 1901. – 124 с.

5. Otto G. Die Apotheken und Apotheker Kurlands. – Mitau, 1915. – 133 S.
6. Vīksna A. Tērbatas universitāte. – Rīga: Zinātne, 1986. – 192 lpp.
7. Statuten der Kurländischen Pharmazeutischen Gesellschaft. (Устав Курляндского фармацевтического общества.) – Mitau, 1885. – 12 S.
8. Berichte der Kurländischen Pharmaceutischen Gesellschaft: Nr. 1-9 / Herausgegeben unter Redaction von Mag. J. Hertel. – Mitau, 1889.
9. Stradiņš J. Vilhelma Grīninga farmaceitiskā laboratorija un Eksperimentālās vitamīnu un hormonu rūpniecības tapšana // No Grindeļa līdz mūsdienām. – Rīga: Nordik, 1996. – 282.–286. lpp.
10. Grūning W. Nekrologs: Mag. pharm. P. Spehr // Latvijas Farmaceitu Žurnāls. – 1924. – Nr. 1. – 34.–36. lpp.
11. Seuberlich E. Liv- und Estlands älteste Apotheken. – Riga, 1914. – 272 S.
12. Treyden E. Jahresbericht der Pharmazeutischen Gesellschaft zu Riga: 1932 // Latvijas Farmaceitu Žurnāls. – 1933. – Nr. 8. – 357.–363. lpp.

Master of Pharmaceutical Sciences – Jānis Hertelis and His Contribution to Development of Latvian Pharmacy (Summary)

By Baiba Mauriņa, Venta Šidlovskā

There was founded Pharmacists' and Chemists' Society of Riga on February 2, 1803, the first society of that kind in Russia. If we have heard or know about this society and its constitutors or at least about David Hieronim Grindel, then the second oldest society of pharmacists in Latvia until now was partly forgotten. Pharmacists' Society of Courland (Kurländische Pharmazeutische Gesellschaft) arose in Jelgava in 1885 and united apothecaries of provinces of Courland. The main initiator of establishment of the society was the first Latvian, who had gained the master's degree, Mag. Pharm. Jānis Hertelis. He formed corporation from three his pharmacies, the greatest part of stocks he dedicated to Pharmacists' Society of Courland after his death. Pharmacists' Society of Courland existed until 1935, when it was incorporated into Pharmacists' Society of Riga. It did enough for popularization of pharmacy in its duration, and also active took part in social life.

Baiba Mauriņa, Mag. pharm.

Rīgas Stradiņa universitāte

Farmācijas muzejs

Riharda Vāgnera iela 13, Rīga, LV-1050, Latvija

Venta Šidlovskā, Dr. pharm.

Rīgas Stradiņa universitāte

Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007, Latvija